

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ATIN ÖNEMİ VE ATA SPORLARIMIZDAN ATLI CİRİT OYUNU

IMPORTANCE OF THE HORSE IN TURKISH CULTURE AND HORSE JAVELIN FROM OUR ANCESTOR SPORTS

Uğur KARCIOĞLU*

ÖZET

Tarihin kendi sosyal şartlarını esas alırsak, atın evcilleştirilmesi ile atın bir binek aracı olarak kullanılması, Çağımızdaki motorlu araçların kullanımıyla eş değerdir. Çünkü çağımızda motorlu araçlara hâkim olanlar tarihe yön veriyorlarsa, eskiden ata sahip olanlar da kendi devirlerinde aynı güce sahiptiler.

Ural-Altay kavimlerinin dünya tarihi bakımından iki önemli rolleri olmuştur. Bunlardan biri “at yetiştiriciliği” ikincisi de “demiri işleme teknikleri” dir. Buradan yola çıkarak görüyoruz ki Türklerde at çok önemli bir yer tutuyor. Orhun ve Yenisey kitabelerinde “yılık”, “at”, bugünkü Türk lehçelerinde ise “at”, “yılık/cılkı/çılığ” şeklinde ifade ediliyor. Hatta Türklerin kullanmış oldukları on iki hayvanlı Türk takviminde de at, bir yılın adıdır. Hunların ise at besledikleri ve ekonomilerinin büyük çapının ata dayandığı ve Çin’e gönderilen hediyelerin büyük bölümünü atların oluşturduğu bilinmektedir. Türkler, efsanelerinde, türkülerinde, kaya resimlerinde, kurganlarında, şahıs ve yer adlarının yanı sıra cirit oyunu gibi birçok sporlarında dahi atı kullanmışlardır.

Atlı cirit sporu o günlerden bu günlere gelmiş olmasına rağmen Türkiye çapında istenilen düzeyde yayılım sağlayamamıştır. Ancak günümüz okullarında cirit atlarının bulunduğu yerlere gezi düzenleyip çeşitli aktiviteler yaparak ve okullarda yaya ciriti oynatarak bu sporun tanınıp gelişmesi sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, At, Spor, Cirit, Orta Asya

*Kars Kafkas Üniversitesi Tarih Bilimi Eskiçağ Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, ugur.karcioglu@hotmail.com.

ABSTRACT

If we take social conditions of history as basis, horse's being tamed and used as a saddle beast is equal with the use of motor vehicles in our age. Because, in our age, if the ones who owns motor vehicles can direct the history, who owned horses had the same power in ancient times.

Ural-Altaic tribes had two important roles for world history. First one of these was "horse breeding" and the second was their ability to "their forging techniques". Based upon these we can see that horses have an extensive coverage in Turkish culture. The word 'horse' is expressed as "at", "yılki" on Orkhon and Yenisei Inscription and it is expressed as "at", "yılki/cılki/çilgi" in today's Turkish dialects. Even, horse is the name of a year on the twelve animal Turkish calendar. It is known that Huns bred horses their economy was considerably based on horses and moreover a great amount of the gifts that they sent to China was horses. Turks used horses in their ancestor sports like javelin besides their legends, folk songs, stone paintings, cairns, person and place names.

Although mounted javelin has come from those days to now, it could not spread at intended level in Turkey. But today it can be known and improved with different activities at schools such as organizing tours to the farms that have javelin horses or playing unmounted javelin.

Keywords: Turkish Culture, Horse, Sport, Javelin, Middle Asia

1.TÜRK KÜLTÜRÜNDE AT

Göçebe yaşayan uygarlıkların her yönüyle gelişmesini sağlayan ve araç kullanımı kadar etkili olan hayvanlardan biri de "at" olmuştur. Eski göçebe topluluklar, ürettikleri bilgi ve becerileri atın süratli hareketi ile birbirlerine taşımıştır (Ögel 1979: 495; Sümer 1995: 120). İnsanoğlu, at vasıtasıyla ürettiklerini pazarlama, geliştirme imkânını yakalamıştır. Bu açıdan insanlık tarihinde iktisadî ve siyasî olayların gelişmesinde atın büyük bir rolü olmuştur (Turan 1941: 1 vdd.; Kafesoğlu 1995: 271; Ögel 1979: 495). Böylece at, kısa zamanda toplum hayatında önemini artırarak "atlı kültür" olarak bilinen kültür safhalarından birini oluşturmuştur. (Gömeç 2014: 166; Kafesoğlu 1995: 273)

Bozkır coğrafyası içerisindeki konar-göçer hayatın temelini başta koyun ve at olmak üzere bazı hayvanlar oluşturuyordu (Durmuş 1997: 12; Akmoldoyeva 1996: 6). Bozkırlıların sosyal hayatındaki bu temel özellik, onların daha

organize bir toplum hayatına geçmelerini ve buna bağlı olarak devlet ve askerî teşkilatı daha hızlı oluşturmalarını sağlamıştır (Graç 1980: 5-10; P'yankov 2014: 147-150). Atın hızlı oluşu, gücü, çevikliği ve asaleti, bozkır uygarlığının tarihi ve kültüründe ona ayrı bir değer kazandırmıştır (Aleksyev 1981: 149-164). Ayrıca atın hızlı oluşu, onunla yapılan baskınlarda ona önemli bir rol verilmesini de gerektiriyordu. Ayrıca avcılıkta da ata önemli görev düşüyordu. At sayesinde yapılan avlarda giyecek ve beslenme temin ediliyor, konar-göçerlerin yaşamı için temel ihtiyacın önemli bir bölümü attan yararlanılarak elde ediliyordu (Çoruhlu 1997: 15; Eberhard 1980: 120). Bu sebeple de bozkırlarda sayısız at sürüsü yetiştiriliyor ve yetiştirilen atlar yazın yaylak ve geniş otlaklarda, kışın soğuktan korunmak amacıyla kışlaklarda barındırılıyordu (Ögel 1979: 23-27).

Aslında hayvanlar buldukları coğrafyalarda almış oldukları rollere göre bir kutsallık kazanmış ve toplumun totem kültü hâline gelmişlerdir. Buna istinaden bozkırlıların sosyo-kültürel hayatında yer alan atın, kutsal bir hayvan olarak dinî törenlerde kurban olarak kullanılması (Ögel 1979: 55-71) veya ölen kişinin atının kuyruğunun kesilmesi ya da atı beraber gömme geleneği ortaya çıkmıştır (Ögel VI, 1979: 199). Bu bağlamda, bozkır hayatında kurt, aslan, geyik, kartal ve at, hem en çok sevilen hem de totem olarak anılan hayvanlardan olmuştur. (Çoruhlu 2006: 1 vd.)

Türkler, atı evcilleştirip hem etinden hem de sütünden faydalanmışlardır. Ayrıca inanç merkezi olan Gök tanrı dininin merkezi yerlerinden birine yerleştirmişlerdir. Kurganlarda ortaya çıkarılan at gömüleri ile beraber atlara ait ilk arkeolojik veriler Keltiminar Kültür(MÖ.5000-3000)'ünde rastlanılmasına rağmen, Kalkolitik devirde görülen Anav Kültürü'nün tunç devrine ait II. Kültür tabakasında rastlanmıştır (Çoruhlu 2012:1055). Afenesyev-Andronovo-Karasuk-Taştık ve Tagar Kültüründeki kurganlarda insanla beraber gömülen at cesetleri ve koşum takımları, Türklerin ata ne kadar değer verdiklerini gösterir (Çoruhlu 2012:1055). Kurganlardan başka konar-göçer Türk boyları geçtikleri yerlere bazen sınır işareti, bazen kendi boyunu anlatan damgalarını, bazen de kutsal saydıkları bir bölgede değerli olarak seçtikleri hayvanları resmederlerdi. Bunlardan en önemlilerinden birisi olan at, Türklerin kaya resimlerine çizmiş oldukları en eski simgelerden birisidir. Çünkü atı evcilleştiren ve dünya medeniyetine kazandıran ilk millet, Türk milleti olmuştur (Ceylan 2015: 14; Özgül 2016: 377-378).

Türk Dünyası'nın hemen hemen her tarafında görülen kayalara kazınmış at motifleri ve at resimleri Türklerin Anadolu'ya girişleri ile beraber artış göstermiştir. Özellikle Erzurum, Hınıs ilçesi Beyköyü'nde, Tunceli bölgesinde, Azerbaycan Gence'de ve Nahçıvan Kelbecer'de bulunan at heykelleri Türklerin ata verdikleri değeri ve önemi açıkça göstermektedirler (Ceylan 2002: 428; Ceylan 2005: 31; Özgül 2015: 176). Bu yüzden batılılar, Türkler için “doğarlar, at üstünde yaşarlar ve at üstünde ölürlər” deyimini boşuna kullanmamışlardır (Ceylan 2004: 30 vd.; Özkan 2000: 33 vd.; Caferoğlu 1953: 201-212). Tüm bunların yanı sıra atlara oldukça fazla önem veren Türkler, On İki Hayvanlı Takvimde bir yılın adını “*At yılı*” olarak adlandırmışlardır (Turan 1941: 1 vdd.; Ceylan 2015: 14). “*At üzerinde doğan*”, “*Atı ile gömülen*”, “*Tanrısına atını kurban eden*” beslenmesinin büyük bir bölümünü at kesip yiyerek karşılayan bir milletin sosyo-kültürel hayatını at ile özdeşleştirmek daha doğru olacaktır (Çoruhlu 1997: 13 vd.; Özgül 2016: 378).

Hunların hızla büyümesinde ön planda olan unsurlardan biri de şüphesiz “at” olmuştur (Lindner 1981: 3-19; Özkan 2000: 35.; Caferoğlu 1953: 211). Çin vesikalarına göre Hunlar geleceğin okçu Hun savaşçısı olarak daha çocukluk çağında eğitime başlıyorlar, koyun sırtında biniciliği deniyorlar; önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra tilki ve tavşanlara ok atarak atıcılığa alışıyorlar, büyüdükleri zaman da mükemmel bir atlı muharip oluyorlardı. (Göksu, 2008: 5 vd.; Ligeti 1962: 37). Bu bağlamda MS 4.-5. yüzyıllardaki Batı kaynakları, Avrupa Hunları hakkında şu tespitleri yapmışlardır: “Henüz ayakta durabilecek bir Hun çocuğunun yanında eyerlenmiş bir at bulunurdu. At üstünde yerler, içerler, alışveriş yaparlar, sohbet ederler ve uyurlar. At başka kavimleri sırtında taşıdığı hâlde, Hunlar at sırtında ikamet ederler” (Sertkaya 1995: 26, Linder 1962: 18). Bu durum Hunların sosyo-kültürel, siyasî ve iktisadî hayatının temel taşının hayvancılık olduğunu gösterir. Buna paralel olarak, Hunların ordu teşkilatı, ikili sisteme dayalı olarak süvari birliklerinden oluşmaktaydı (Mokeyev 2002: 41; Çoruhlu 2012:1054).

Konar-göçer Türklerdeki at ve at kültürü ile ilgili özellikler Orhun yazıtlarında açık şekilde görülmektedir. Yazıtlarda Türkün at ile olan yakınlığı çok net bir şekilde ifade edilmektedir (Sertkaya 1995: 28-30). Nitekim Kül Tigin yazıtında: “Eng ilki Tadıkıng Çorıng boz (atıg binip teğdi. Ol at anta) ölti. Ekinti İşbara Yamtar boz atıg binip teğdi. Ol at anta ölti. Üçünç Yeğen Siliğ Beğing kedimliğ toruğ at binip teğdi. Ol at anta ölti” (ilk önce Tadık Çor'un boz atına

binip hücum etti. O at orada öldü. İkinci olarak İşbara Yamtar'ın boz atına binip hücum etti. O at orada öldü. Üçüncü olarak Yeğen Siliğ Bey'in giyimli doru atına binip hücum etti. O at da orada öldü) (Tekin 2006: 32-33; Aalto 2000: 453-457) ifadesiyle Türk topluluğunun ata verdiği değer, atların renkleri ve görünüşleri zikredilmiştir.

Ayrıca Orhun ve Yenisey yazıtlarında “yılkı”, “at”, bugünkü Türk dillerinde ise “at” , “yılkı/cılkı/çılığ” şeklinde ifade edilmektedir. (Ceylan 2016: Baskıda; Özgül 2016: 378) At tasviri eski Türklerin kullanmış oldukları on iki hayvanlı Türk takviminde de bir yılın ismidir. (Turan 1941: 1 vd.) Hunların çok iyi at besledikleri, ekonomilerinin büyük bölümünün ata dayandığı ve Çin'e gönderilen hediyelerin büyük oranını atların oluşturduğu bilinmektedir Türkler, efsanelerinde, türkülerinde, kaya resimlerinde, kurganlarında, şahıs ve yer isimlerinde bile atı kullanmışlardır. Türkçe'deki isim manasında kullanılan “ad” sözcüğünün de at ile alâkalı olduğu, bazı bilim adamları tarafından ifade edilmektedir. (Ceylan 2005: 30)

Türkler atın etini yer, sütünü (kıımız) ise içerlerdi. Pazırık Kurganları'nda at tasvirli gümüş eşya, at tasvirli halı, at başı şeklinde kamçı sapı bulunduğu gibi Doğu Türkistan'da Şorcuk Mabedi'nde de at başları bulunmuştur. (Çoruhlu 2012:1056; İnan 1952: 138) Türkler, matem yani yas göstergesi olarak atın kuyruğunu kesiyor ve savaşa giderken atın kuyruğunu örerek düğümlüyorlardı. (Gumilev 1999: 129 vd.) Türklerde at bir “kül” bir bütün olmuştur. Bazı kaynaklar, “durmak dinlenmek bilmeyen Hun askerlerinin geceleri yola çıktıklarında at üzerinde uyduklarını”, fakat “uykuda bile atların başlarına sahip olabildiklerini” ifade etmiştir. (Ceylan 2004: 30 vd.; İnan 1968: 507; Ögel 1988: 63; Rudenko 1970: 14 vd.)

Eski Türk geleneğinde atı olmayan bir insanın kıymeti yoktur. (Durmuş 1993: 1 vd.)Yukarıda da değindiğimiz gibi at bir Türk için hayatın kendisidir. Yani Türk için her şeydir. At, avda, göçte ve savaştaki vazgeçilmez hizmetlerinden dolayı Türkler için ölçüsüz bir değer taşımaktadır. (Ceylan 2016: Baskıda.) Atlar öteki dünyada da hizmetlerini sürdürmek için sahibi ile beraber gömülmüştür. Altaylar'daki kurganlarda çok sayıda at iskeleti sahibi ile birlikte bulunmuştur. (Ögel 1985: 31 vd.; Rudenko 1970: 16.)

2. ATIN TÜRK SPORUNDAKİ YERİ

Tarih içerisinde her toplum kendine ait bir yaşam tarzını ve kültürünü oluşturmuş ve bu tarzı kendinden sonra ki nesillere aktarmıştır. Spor da akta-

rılan bu değerlerden birisidir. Türk toplumu bu değeri fazlasıyla yaşamış ve gelecek nesillere aktarmıştır.

Savaşçı bir yapıya sahip olan ve bozkır şartlarıyla mücadele eden Türk toplumlarında sporun ileri düzeyde gelişmiş olması doğal bir durumdur. Günümüzdeki sporlarda güce ve çevikliğe dayalı olanların büyük kısmının kökeni Orta Asya coğrafyasından ve buradaki Türk topluluklarından gelmektedir. (Kafesoğlu 1995: 275)

Türklerin İslam dinini kabul etmeleri ve farklı coğrafyalarla tanışmaları bazı alanlarda olduğu gibi spor alanında da bir takım değişikliklere neden olmuştur. İslam öncesi Türk devletlerinde daha çok savaşçı ve bozkırla mücadele temeline dayalı sportif faaliyetler yapılırken, İslamiyet'in kabulünden sonra dini unsurlarda içerisine girmeye başlamıştır. (Kafesoğlu 1995: 277)

2.1. İslamiyet'in Kabulünden Önceki Türk Devletlerinde Atlı Sporlar

Sportif faaliyetler toplumların kültürlerinin bir parçasıdır. Tarihte yaşamış bütün milletler kendi kültürlerini, yaşadıkları coğrafyanın özelliklerini sporlarıyla birleştirmiş ve kendilerine has bir spor kültürü oluşturmuşlardır.

Seferlerinde daima yıpratma ve yıldırma harekâtı arasında, bireyleri bir askerlik havası içinde yetiştiren bozkır Türk halkına sürekli başarılar sağlayan başlıca hususlardan biriside savaş hazırlığı amacıyla yapılan spor hareketleri idi. At binmek, ok atmak ise her bireyin meşgul olduğu alanlardı. (Tarhan 1976: 355 vd.) At yarışları, cirit, gülle atma, güreş, doğancılık (yırtıcı kuşlarla avlanma) gibi sporlar ise bireyleri mücadeleye hazırlayan faaliyetlerdir. (Kafesoğlu 1995: 275 vd.)

Hem bozkır şartları hem de yaşadıkları yarı göçebe hayat tarzı Türkler için atı vazgeçilmez duruma getirmiştir. At hem göç etmede hem avlanmada hem de günlük hayatta Türklerin en büyük destekçisi olmuştur. (Durmuş 1993: 1 vd.) Bu mecburiyet zamanla atın destanî bir varlığa dönüşmesine neden olmuştur. Türkler Orta Asya'da yaşadıkları dönemlerde atla o kadar iç içedirler ki Çinliler Türklerden bahsederken "hayatları atlarına bağlıdır" derler. (Esin 2002: 125)

Tarihte atla bu kadar bütünleşen bir millet daha gösterilemez. Atlı sporların her biri, Türklerin, atalarının hayatlarında tam anlamıyla bir tutkuydu. Atın, Türk ordusunda üstlenmiş olduğu önem tarih boyu benzersizdir. Atın evcilleştirilmesiyle, Asya tarihi siyasal ve ekonomik anlamda büyük ölçüde etkilendi. At,

Türk milletine yaşadığı coğrafyada hareketlilik ve mesafe kazandırdı. (Tarhan 1976: 355 vd.; Kafesoğlu 1995: 275 vd.; Esin 2002: 125) At sırtındaki her Türkün elinde daima kılıç ve yay bulunurdu. (Yıldız 2002: 21)

Atın bu dönemlerde sadece ekonomik olarak kullanılmadığı tespit edilmiştir. Gerek Oğuz Kağan destanından gerekse Orhun Abidelerinden anlaşıldığına göre at aynı zamanda sosyal hayatın bir parçasıdır. At hakkında efsaneler kurulmuş, sanat eserlerinde ata çok anlamda yer verilmiştir. Binicilik, çavgan¹, cirit, at üzerinde en çok yapılan sporlardandır. Her ne kadar avcılık ve okçuluk at olmadan da yapılan spor dalları arasında bulunsada Türk milleti bu sporları at üzerinde daha rahat ve daha sıklıkla uygulayabiliyorlardı. (Caferoğlu 1972: 170)

Hunlardan gelen bütün Türk devletlerinde avcılık, okçuluk, güreş ve binicilik en çok yapılan ve rağbet edilen sporlardan olmuştur. (Göksu, 2010: 986 vd.) Bu spor oyunları çok az değişim görerek günümüze kadar ulaşmıştır.(Caferoğlu 1972: 170 vd.)

2.2. İslamiyet'in Kabulünden Sonraki Türk Devletlerinde Atlı Sporlar

Türkler sporla iç içe yaşadıkları İslamiyet öncesi dönemlerinden sonra İslamiyet'i kabul etmeleriyle beraber İslamiyet'in de sporu teşvik ettiği düşünüldüğünde aynı alışkanlıklarına yine devam ettirmişlerdir. Türk ulusu, toplu yaşadığı her köy ve kasabada düz, çimenlik veya kumsal bir bölgeyi güreş ve cirit alanı olarak kullanmış ve korumuştur. Erzurum, Edirne, Amasya, Bursa, Sivas, Gelibolu, Manisa, Kahire, Sam, Bağdat, Selanik, Konya, Kayseri, Belgrat, Sofya gibi büyük ve önemli şehirlerdeki alanlar genellikle güreş, atlı sporlar, ok atışları ve çeşitli törenler için kullanılmıştır. Bu durum İslamiyet'ten önce Türk devletleri için nasıl geçerliyse İslamiyet'ten sonra da Türk devletleri içinde geçerli olmuştur. (Kahraman 1989: 27)

Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman bile bu coğrafyada yaşayan kültürü olduğu gibi benimsememişlerdir. Her alanda olduğu gibi spor alanında da kendi kültürlerini kullanarak gelenek ve göreneklerini devam ettirmişlerdir. Türkler hiçbir zaman Romalılar, Bizanslılar, Yunanlar ve Batı Anadolu'da yaşamış uluslar gibi tiyatro ve benzeri taştan yapılan büyük ve gösterişli alanlara özenme-

¹ Tarihi Milattan Öncesine dayanan, Orta Asya Türkleri tarafından at üzerinde oynanan bir tür savaş oyunudur.

diler. Şüphesiz ki bunun en büyük nedeni yeni bir yurt edinme savaşı içinde yaşamış olmaları ve Oğuz törelerinin unutmak istememeleridir. (Kahraman 1989: 27 vd.)

Güç gerektiren sporlarla birlikte Selçuklularda çeviklik ve beceri isteyen diğer sporların yapıldığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse atlı sporlar, at ile avlanma, çavgan, cirit, kılıç gibi sporlarda önemli yer tutmaktaydı. (Göksu, 2008: 112 vd.) Bu sporlar Selçuklularda eğitimin yanında bir çeşit eğlence araçlarıydı. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi bir birliklilik oluşturan spor gösterileri ön planda yer alırdı. Bu gösterilere, zaman zaman sultan ve ailesinden katılanlar olurdu. Ayrıca göstericilere örnek olacak, onlardan üstün olduklarını kanıtlayacak bazı hareketler yaparlardı. Bunun içinde devlet yönetiminden sonra kendilerine kalan zamanları, atlı sporlar için idman yaparak değerlendirirlerdi (Ögel 1985: 5 vd.; Yıldız 2002: 31)

Selçuklularda spordaki başarı halk için ne kadar önemli ise yöneticiler içinde o kadar önemliydi. Her konuda halkına örnek olan Selçuklu hükümdarları bu konuda da halka örnek olurdu. (Göksu, 2008: 113 vd.) Türkiye Selçuklularında şehzadeler küçük yastan ilimde ün yapmış lalalar tarafından çalıştırıldıkları kadar sporda da ün yapmış yetenekli ve bilgili lalalar tarafından eğitiliyorlardı. (Kahraman 1989: 13; Öney 1969: 187 vd.)

3.TÜRK SPORU OLAN ATLI CİRİT OYUNU

Türk sporu olan atlı cirit oyununun menşei hakkında farklı görüşler vardır. Kimi tarihçilere göre cirit ilk önce Selçuklular, daha sonraları Memlûklüler (Mısır'da kurulmuş olan Türk Devleti) ve Osmanlılarda başlamış ve zirveye çıkmıştır. (Kahraman 1995: 11; Ögel 1985: 5 vd.; Caferoğlu 1972: 170 vd.) Kimilerine göre ise 8. ve 10. asırlarda Balkanlarda kurulan Türk Devletleri tarafından günümüzde ki Bulgaristan ve Yunanistan'da oynandığını ileri sürmüşlerdir. (Zorba 2014: 727) Farklı bir görüşe göre de Atlı Cirit'in Ergenekon'dan itibaren Türkler tarafından oynandığı ifade edilmiştir. (Güleç 1996: 16; Bayraktar 2012: 237)

Osmanlı Devleti'nde cirit oyunu yiğitlik, cengâverlik oyunu olarak bilinirdi. Cirit, Osmanlı Devleti'nin en ücra köşelerinde oynanırdı. Osmanlı'da cirit oyunu çok sert oynanır ve her oyunda yaralanmalar olurdu. Fakat yiğitler bu yaralara aldırış etmez, nağra atarak oyuna devam ederlerdi. Yaralananlar acı duymanın tam aksine yaralandıkları için onur duyarlardı. Cirit oyununun içeri-

sinde ölenler şehit sayılır ve ailesi de bundan şereflenerek gururlanırlardı. (Zorba 2014: 728; Bayraktar 2013: 231 vd.)

Atlı Cirit oyununda sporcu karşı takıma kurallar içerisinde uzak mesafeden cirit atıp yaralanmasına sebep olabilir. Fakat rakibe aşırı yaklaşıldığında ve sıkıştırıldığında ise bağışlanıp başka bir sporcuya hamle yapılır. Oyun içerisinde her türlü sertliğe ve yaralanmalara rağmen oyun bitince kardeşlik yine eskisi gibi devam eder. Böylece cirit oyunu, sporcuya nefesine hâkim olmayı öğretmekte ve büyük bir savaşçı olarak eğitmektedir. İşte yakalayıp bağışlama ve kin tutmama Türk milletinin en büyük özelliklerindedir. (Güleç 1996: 17; Sümer 1982: 1-2)

Osmanlı sarayında atlı cirit oyununu iyi biniciler oynardı. Cündiler “Lahanacı” ve “Bamyacı” alayları olarak iki takıma ayrılırdı. Harem ağaları kara oldukları için genellikle Lahanacı, Ak Ağalar ise bamyacı olurdu. Padişahın yakınlarından olan Silahtar Ağa bu gibi oyunları organize etmekle görevliydi. Padişahın cirit oyununu seyretmek isteyeceği düşünülerek cirit maçından bir gün önce Cüdi başına haber verilir oda Lahanacı ve Bamyacı takımlarının alay başlarına hazır olmaları için haber verirdi. Genellikle öğle namazı kılınıp ve yemek yedikten sonra oynanırdı. İlk olarak her iki takımdan birer atlı çıkıp “Mısır Ciriti” oynadıktan sonra “Harhari” ciritçileri padişahın önünde te sıra halinde dizilip, atlarından inerek yeri öper, atlarına biner ve cirit alanında karşılıklı yerlerine geçerlerdi. Padişah o gün oynanacak cirit oyununun iddialı olmasını istemişse oyun çok sert olur ve attan düşen hatta yaralananlar olurdu. Cirit maçının bitimi ise padişahın isteğine bağlıydı. O ne zaman isterse oyun o zaman biterdi. Oyun bittikten sonra rakibine cirit isabet ettirene, havada cirit yakalayana at üzerinde ustaca hareketler yapana, yerden eğilip ciriti alana altın veya değerinde akçe verilirdi. (Kahraman 1995: 502; Evliya Çelebi 1999a; 1999b; 2001)

Cirit oyununun temel kurallarından birisi rakibine kin tutmamaktır. Buna rağmen isteyerek veya istemeyerek de olsa zaman zaman yaralanmalar ve hatta ölenler dahi oluyordu. Bu gibi olaylar eksik olmadığı halde yine de Türk geleceği olduğu için Atlı cirit oyunu sultan II. Mahmud zamanına kadar Osmanlının en görkemli ve ilgi gören bir sporu olarak süre gelmiştir. Fakat 1231 yılı Kurban Bayramı'nın 2. günü yapılan bayram ciritinde seferli koğuşundan Çapur Hasan, Harem Ağalarından, ünlü cüdi Şuayib Ağay'ya gizli bir şekilde kin beslediği için habersiz atından düşürerek dizinden yaralanmasına neden olmuş, Şuayib

Ağa'da bu yaradan kurtulamayıp altı ay sonra vefat etmişti. Çok sevilen Şuayib Ağa'nın ölümüne çok üzülen Sultan Mahmud o günden sonra cirit oyununu yasaklamış ve unutulmaya yüz tutmuştur. (Hızır 1987: 36 vd.)

Atlı cirit oyununun oynandığı yerde yaya ciriti de olması düşünüldüğünden yaya ciritinin de atlı ciritle aynı zamanda başladığını söyleyen bazı kaynaklar mevcuttur. Bilindiği üzere Türk kültüründe at her şeydir. Bütün yaşam ata bağlanmış ve atlı yaşam Türkler için bir yaşam biçimi olmuştur. Atlı cirit oyununda Türk atının gururla kasılması ve kuyruk tutması Türk insanının gururunu okşar ve kahramanlık duygularını kamçılar. Bu nedenle at Türk'ün vazgeçilmez can yoldaşdır. Atsız bir Türk düşünülemez. Türk atı olmadığı zaman kadı kırılmış bir kuş gibi hüznü olur. Bu nedenle at besleme ve cirit oyununun Türk insanı üzerinde manevi etkileri vardır. Bu özellikleri bir araya getirirsek Yaya Ciriti atsız oynandığından Türk halkınca ayıp hatta günah bile sayılmıştır. Eğer oynanması gerekiyorsa da gözden ırak oynanırdı. Fakat Atlı Cirit oyununu ilerde kolayca oynayabilmek için küçük yaşta çocukların Yaya Ciriti'ni oynaması hoş görülürdü. Yaya Cirit'i yukarıda da belirttiğimiz gibi sadece zaruri şartlarda oynanır. Bunlar: Atların çayıra salınması, fakirlik nedeni ile atın olmaması, taktik çalışmalarının yapılması, çocukların cirit oyununa alıştırmak amaçlı oynanması gibi nedenleri sayabiliriz. Yaya ciriti oynayanlar zaman geçtikten sonra bir ata sahip olmaya gayret etmiyorlar ise yani yaya ciritini alışkanlık haline getirenler Türk milletinin gözünden düşer ve hor görülürdü. (Güleç 2001: 12 vd.)

3.1. Atlı Cirit Oyununun Malzemeleri ve Cirit Alanı:

3.1.1. Sporcu Kıyafetleri:

Gömlek: Hakim yaka, düğmeli değişik renkli (takımların kendi renklerine göre) tercihen genelde ipek kumaştan yapılmış forma.

Yelek: Kolsuz cepleri olan ve çift yüzlü de giyilebilen bir giysi.

Pantolon: Dizlere kadar dar paçalı düğmeli ve dizden yukarı doğru genişleyen bir yapıda olur.

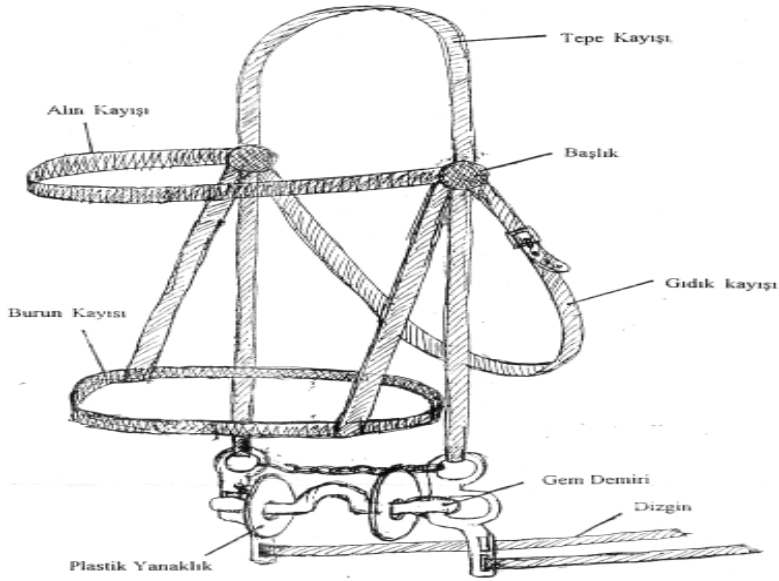
Çizmeler: Süvari çizmesi tipinde olup, cirit için uygun olan ve genellikle körüklü çizme seçilir ve üzerinde kesici ve yırtıcı bir şey olmayan çizmelerdir. (Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu Atlı Cirit Yönetmeliği Madde: 25.)

Ciritçi Kaskı: Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu tarafından

2012-2016 yılları arasında alınan karar ile bütün kulüplere kullanılması zorunluluğu getirilerek federasyon amblemlili kask dağıtıldı. Bunun amacı ise herhangi bir olumsuz durumda sporcunun kafasını güvence altına almaktır. Gerçekten de bu uygulama sporcular tarafından ilk başlarda rağbet görmemesine rağmen maç esnasında attan düşme olaylarının ve sporcu kafasına cirit isabetlerinin artması nedeni ile çok güzel bir uygulama olduğu anlaşılıp, artık her sporcu tarafından kullanılmaya başlandı. (Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu Atlı Cirit Yönetmeliği Madde: 25.)

3.1.2.Cirit Atı'nın Kuşamı:

Başlık: Cirit atının daha kolay kontrol edilebilmesi ve sporcunun istediği hareketleri ata yaptırabilmesi açısından başlık en büyük ve en önemli teçhizatlarından birisidir. Cirit atının kafa ölçülerinde olmalı ve atı fazla sıkımamalıdır.

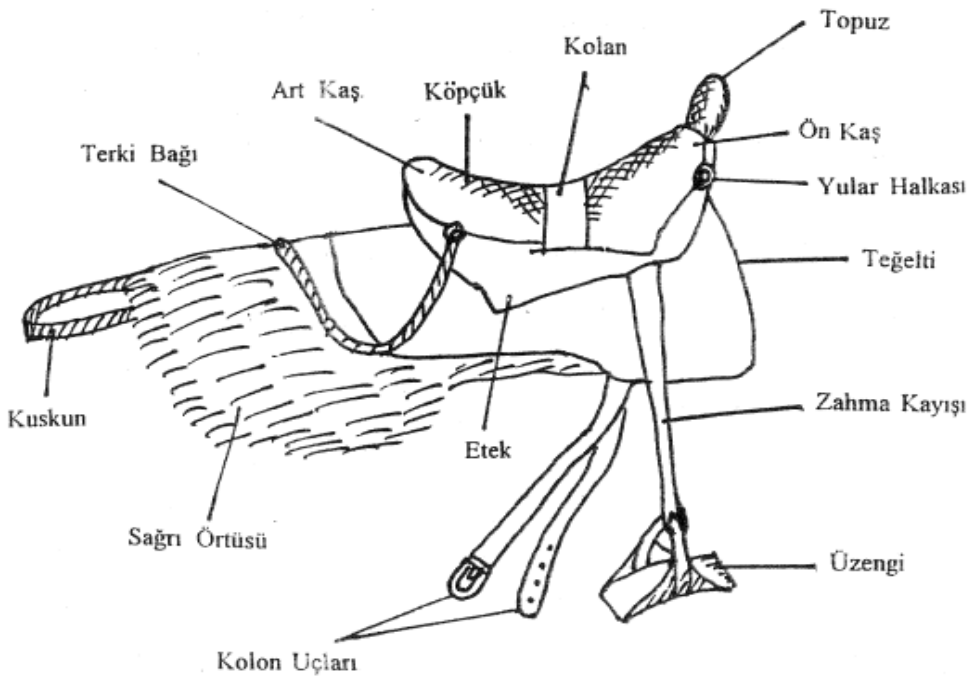


Resim 1: Cirit Atı Başlığı

Tepe kayışı, burun kayışı, alın kayışı, gıdık kayışı gibi malzemeler birbirleri ile birleştirilerek atın kafa kısmını çevreleyecek bir başlık denilen bir aksesuar meydana gelir. Gem demiri ise cirit atının ağızına takılır ve atın kontrolündeki en önemli aksesuardır. Atın sertlik ve yumuşaklık özelliğine göre gem

çeşitleri vardır. Sert atlara daha çok acı damak denilen gem çeşidi kullanılır. Gemin yan kısımlarında bulunan plastik yanaklıklar ise gemin ve başlığın atın yanak kısmını yaralamaması için kullanılır. Dizgin ise cirit atının bir nevi kumandasıdır. Atı sağa, sola ve durdurmak için kullanılan bir aksesuardır. Dizginler kırılmayacak derecede sağlam bir cisimden yapılmalıdır. (Güleç 1998: 52)

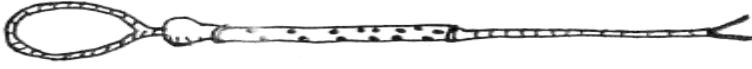
Eyer: Atlı cirit oyununda cirit atına uygun bir eğer kullanılmalıdır. Cirit atının eyeri atın kaburgalarını ve omurgalarını incitmemeli, fazla ağır olmamalı, ciritçi eyer üzerine rahat oturabilmeli ve eğer üzerinde rahatça hareket edebilmeli, cirit atının eyeri'nin üzengileri ne kadar geniş olursa o kadar iyidir. Çünkü ciritçi geniş üzengiye daha rahat bir şekilde basarak hareket edebilir. Atlı ciritte kullanılan belli başlı eyerlerden bazıları şunlardır: Erzurum cirit eyeri, Uşak yastıklı cirit eyeri, Çerkez eyeri, Osmanlı eyeri, Western eyer v.b. eğerleri sayabiliriz. (Güleç 1998: 54)



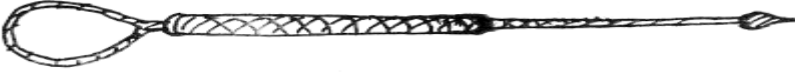
Resim 2: Osmanlı Cirit Eğeri

Kamçı: Aslında iyi bir ciritçi atına kamçı vurmaz ve yaralamaz. Fakat

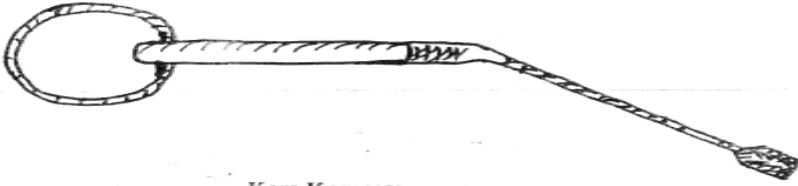
bazı durumlarda atını an uyarmak ve kendi kontrolünden çıkmaya çalışan atına uygun dozajda kamçı kullanabilir. Ancak bu uygulamalar hiçbir zaman eziyet seviyesine ulaşmaz. Cirit kamçısı, kamçı sapı ve kamçı sapı ucuna bağlanan, deriden örülmüş bir alettir. Kamçı sapının diğer ucundaki yuvarlak şekilde yapılmış olan lastik ise ciritçinin kamçıyı kullandığı eline takmak için yapılmıştır. Çeşitli kamçı türlerinden bazıları şunlardır: Sivas kamçısı, Erzincan kamçısı, Kars kamçısı v.b. kamçı türleridir. (Güleç 1998: 61 vd.)



Sivas Kamçısı



Erzincan Kamçısı



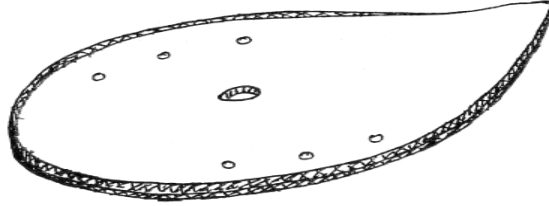
Kars Kamçısı

Resim 3: Ciritçi Kamçı Türleri

Nalları: Cirit atına, cirit oynanan alana göre iki tür nal çeşidi çakılmaktadır. Bunlarda birisi kapalı nal diğeri ise açık naldır. Cirit alanı sert ve taşlı bir alan ise kapalı nal çakılır, yumuşak bir zemin ise açık nal çakılır. Eskiden nallar sac levhalardan atın ayak ölçülerine göre kesilerek ve etrafı toplanarak yapılırken şimdi ise artık hazır nallar alınarak atın ayaklarına çakılmaktadır. (Güleç 1998: 65)

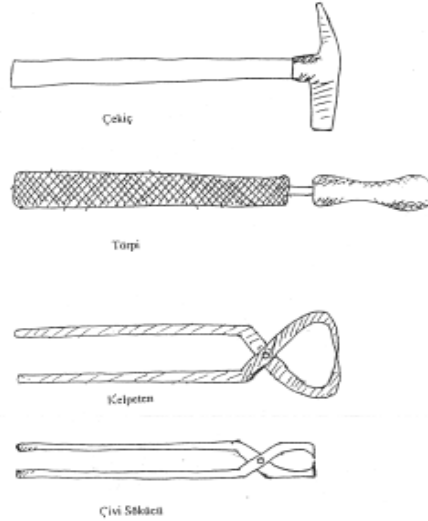
Nal ayağa uygun olmalıdır. Çünkü ayağa küçük olduğu takdirde atın ayağını sıkar ve ayağın topallamasına neden olur. Büyük olduğu takdirde ise ayaktan nal kenarlara taşar ve diğer ayakların nala basma tehlikesini ortaya çıkarır ki buda atın sakatlanmasına neden olur. Çivileri ise tırnağın tabakasına kaçırmadan

yani ayağın mayası denilen iç kısmına denk getirmeden tırnak kısmına çakılmadır. Yanlış çakılan bir çivi atın ciddi derecede sakatlanmasına yol açabilir bu nedenle de atın nal çakım işlemini usta nalbant denilen kişilere yaptırmalıdır. (Güleç 1998: 67)

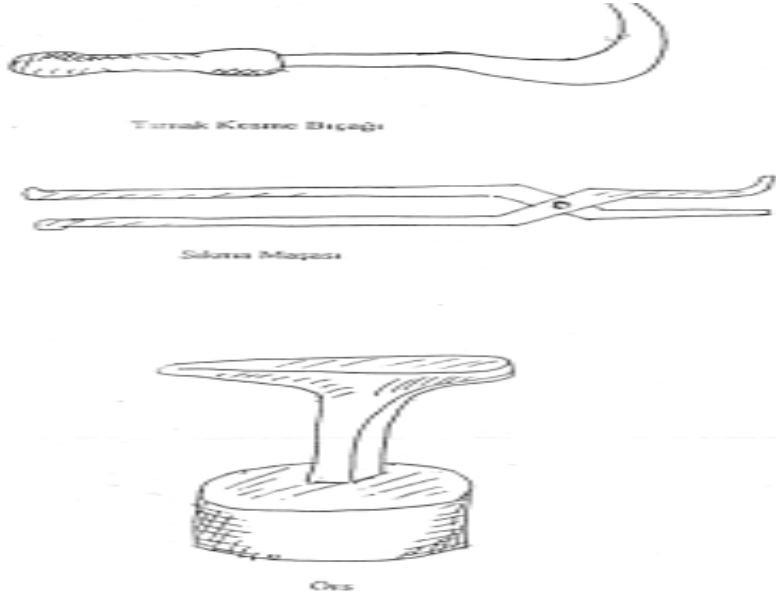


Resim 4: Cirit Atının Kapalı Nal Örneği

Nal Çakım Malzemeleri: Cirit atının düzenli bir şekilde nallanması için gerekli olan aletler şunlardır; çiviyi çakmak amacıyla kullanılan çekiç, tırnağın etrafının düzeltilmesi için kullanılan törpü çakılan çiviyi düzeltmek ya da çiviyi geri çekmek için kullanılan kerpeten, tırnağın içini temizlemek ve fazlalığı almak için kullanılan tırnak kesme bıçağı (yolacak), nalın ölçüsünü atın ayağına göre ayarlanmak ve nalın dövülmesi için kullanılan örs v.b. aletlerin olması gerekir.



Resim 5: Nal Çakım Malzemeleri 1

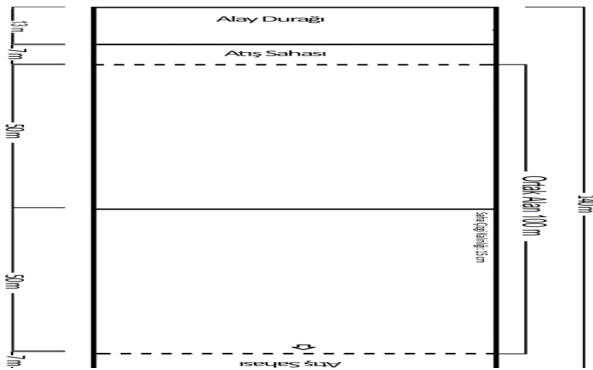


Resim 6: Nal Çakım Malzemeleri 2

3.1.3.Cirit Değneği(Sopası)'nin Özellikleri:

Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu Atlı Cirit Müsabaka Yönetmeliğine göre; Cirit sopası, 100 cm. uzunluğunda baş tarafı 3 cm. çapında oval ve arkaya doğru 2 cm. çapına kadar inen gürgen ağacından yapılmış bir sopadır. Cirit sopasının ucu sivri olmayıp kültür ve sporcuların yaralanmaması için sopanın ucuna 3 cm. çapında küçük lastik takoz takılmıştır. (Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu Atlı Cirit Yönetmeliği.)

3.1.4.Atlı Cirit Sahası:



Resim 7: Atlı Cirit Sahası Örneği

Atlı cirit sporunun geliştirilebilmesi için kesinlikle iyi derecede cirit sahaları yapılması gerekir. Cirit sahası 120 ile 140 metre arasında bir uzunluğa sahip 40 m. genişliğimde bir alandır. Sahayı ikiye bölen orta saha çizgisi mevcuttur. Her iki takıma ait alay durağı, yasak alan ve atış alanı bölümleri vardır.

Atış Alanları: Kesik çizgi ile 15 cm. enindeki yasak alanın başladığı çizgiye kadar olan 5 metrelik bir alandır. Bu alanda rakip sporcu hamlesini kullanır. Sporcu hamlesini ne bu alana girmeden nede bu alanı geçtikten sonra yapamaz. Eğer girmeden hamlesini yapar ise kendi takımına -3 ceza puanı, atış alanını geçer ise yani yasak alana girerek hamlesini yapar ise kendi takımına -2 ceza puanı alır ve sarı kartla cezalandırılır. Tekrarında ise kırmızı kart olarak oyundan men edilir.

Yasak Alanlar: Alay durağı ile atış alanı arasında düz çizgilerle sınırlandırılmış 7 m. genişliğinde bir alandır. Hamlesini kullanmak için gelen sporcu yasak alana geçemez. Eğer geçer ise takımına -2 ceza puanı almış olur. Takım oyuncularından her hangi biri yasak alanı geçip atış alanına geçer ise oda kendi takımına -1 ceza puanı almış olur.

Alay Durağı: Her iki takımında 7 atlı sporcusunun dizilmiş olduğu alandır. Bu alanın gerisine çıkan her sporcu takımına -1 ceza puanı almış olur. (Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu Atlı Cirit Yönetmeliği Madde: 26)

3.2. Atlı Cirit Oyununda Puanlama sistemi:

3.2.1. Artı Puanlar:

Yakalayıp Bağışlama Puanı: Dünyada ki hiçbir sporda yakalayıp bağışlama yoktur. Fakat Atlı Cirit Oyununda en göze çarpan puanlardan biri yakalayıp bağışlama puanıdır. Bu puan, hamlesini yaptıktan sonra kendi alayına kaçan atın kuyruk sokumuna kadar kovalayan atın başının gelmesi ve çizgi ihlali yapmadan kendi hamlesini kullanıp alayına dönmesi sonucu ile alınır. Bu hamleyi yapan sporcu kendi takımına (+4) puan kazandırmış olur.

Cirit İsabeti Puanı: Bu puan türü iki kısma ayrılır. Birincisi hamlesini kullanmak için karşı alaya gelen sporcunun, cirit sopasını alay durağında duran sporculardan herhangi birinin sopayı karşılayamadan baş ve diz arasındaki bölgesine isabet ettirmesi ile alınır. İkincisi ise hamlesini kullanmaya gelen sporcu hamlesini yaptıktan sonra oyun alanı içerisinde 5 metreden daha uzak bir mesafeden atılmak şartıyla cirit sopasını rakibin kafa kısmı ile diz üstünde kalan

bölgeye isabet ettirip çizgi ihlali yapmadan kendi alayına dönmesi sonucu alınır. Bu hamlelerden birini yapan sporcu kendi takımına (+4) puan kazandırmış olur.

Ciriti Havada Yakalama Puanı: Hamlesini kullanmak için karşı alaya giden sporcunun ciritini kullandıktan sonra kendi alayına doğru kaçarken rakip oyuncunun atmış olduğu cirit sopasını hiçbir yere temas etmeden havada yakalamasına verilen bir puan türüdür. Bu hareketle takımına (+2) puan kazandırmış olur. Aslında bu puan türü oyunun en riskli hamlelerinden birisidir. Çünkü atılan cirit sopasını yakalamaya çalışırken eline değip düşme riski vardır. Böyle durumda da rakibine (+4) puan verebilir.

3.2.2.Eksi (Ceza) Getiren Puanlar:

Erken Çıkış: Rakip takım oyuncusunun hamlesini kullanmak amacıyla alay durağına geldikten sonra kendine belirlenen atış alanı içerisinde hamlesini kullanmadan önce yani cirit sopasını atmadan önce takımdan herhangi bir sporcunun yasak alan çizgisini geçmesi durumudur. Bu durumda çizgiyi geçen sporcu (-1) ceza puanı alır.

Çift Çıkış: Yine Rakip takım oyuncusunun hamlesini kullanmak amacıyla alay durağına geldikten sonra kendine belirlenen atış alanı içerisinde cirit sopasını attıktan sonra takımdan iki sporcunun aynı anda atış alan çizgisini geçmesi yani kesik çizgileri durumudur. Bu durumda çift çıkan takım (-1) ceza puanı almış olur.

Yan Çizgi İhlali: Hamlesi başlayan sporcu karşı alaya giderken ve gelirken sahanın yan taraflarında bulunan çizgileri geçerek sahanın dışarısına çıkma durumudur. Bu durumda sahanın yan tarafından dışarı çıkan sporcu takımına (-3) ceza puanı almış olur.

Karşı Alay İhlali: Hamlesi başlayan sporcu karşı alaya giderken kendisine hamlesini kullanması için belirlenen karşı alay çizgisini geçerek rakip takımın alayına geçmesi durumudur. Bu durumda karşı alaya geçen sporcu takımına (-2) ceza puanı almış olur.

Gayesiz Cirit Kullanma: Hamlesini kullanmak için karşı alaya giden sporcunun atmış olduğu cirit sopasını rakibinin yanına ve karşı alay çizgisinin diğer tarafına yetiştirememesi durumudur. Bu durumda sporcu takımına (-1) ceza puanı almış olur.

Yakın Mesafeden Cirit Kullanma: Hamlesini kullanan sporcunun ardından çıkan sporcunun rakibine 5 metreden daha yakın mesafeden cirit sopasını atma durumudur. Tehlikeli pozisyon olarak kabul edildiği için bu hamleyi yapan sporcu takımına (-3) ceza puanı alır ve sarı kart ile uyarılır. Bu pozisyonun ikinci kez yapılması durumunda yine (-3) ceza puanı alır ve kırmızı kart ile oyundan ihraç edilir.

SONUÇ

Türklerin hayatlarının her alanında atın önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla kendileri için bu kadar önemli bir yere sahip olan bir hayvanın yetiştirilmesi, ticareti ve gıda amacıyla kullanılması gelişi güzel olmamıştır. Yaşamış oldukları coğrafya ve hayat şartları onları at ile ilgili yapılabilecek her şeye yöneltmiştir. Gerektiğinde bir savaş aracı olarak kullanmışlar, gerektiğinde ticarete kullanmışlar, gerektiğinde ise gıda aracı olarak etinden ve sütünden yararlanmışlardır. Hatta sosyal hayatlarında dayanışma, birliktelik ve spor faaliyetlerinde yer almıştır. Savaş öncesi talimler için at üzerinde ok atma, çevgan ve cirit oyunu gibi atlı oyunlarla şöenler düzenlemişlerdir.

İşte bu atlı sporlardan biri olan Cirit oyununda binici ve atların görünümüleri, toplumun geleneklerini yansıtan estetik değer taşır. Cirit sporu, hem aktif olarak spora katılanlara hem de izleyicilere serbest zamanlarını kültürümüze ait etkinliklerle geçirme fırsatı verir. Cirit sporunun açık mekanda doğayla birlikte olma, bulunduğu yöreyi ve geleneklerini keşfetme ve sosyal birlikteliği sağlama gibi özellikleri planlı mekansal organizasyonlarla öne çıkarılmalıdır.

Cirit sporu milli kültürümüzün bir parçası olan çeviklik, ustalık, beceri, zeka, yiğitlik, bağışlama gibi erdemlik özelliklerini yansıtır. Kültürümüze ve kimliğimize dair özellikleriyle uluslararası düzeyde fark edilebileceğimiz bir spordur.

Ülkemizde özellikle gençleri bu spora teşvik edip yetişmeleri için üniversitelerde alternatif ders olarak Ata sporları ile ilgili bölümler açılmalı ve bu sporlara olan ilgiyi artırmak için atlı cirit öğretim kursları düzenlenmeli ve oyun ortamları hazırlanmalıdır. Ayrıca ülkemizde uluslararası düzeyde katılımları sağlayabilen müsabaka ve turnuvalar düzenlenmeli, spor turizminde de ciritte yer verilmeli, ciritin etkin olarak oynandığı bölgelere yöresel festivallerde, kuruluş günlerinde ve etkinliklerde bu spor aktivitesine yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

AALTO, Pentti (2000), “Orhon Yazıtları’nda At İsimleri Üzerine”, (Çev. E. AYDIN), *Türk Dili* 587, 453-457

AKMOLDOYEVA, B. B (1989), *Konevodstvo v Sisteme Traditsyonnogo Hozyaystva Kirgizov* (Konets XIX-naçalo XX vv.), Frunze.

AKSOY, Mustafa (1993), “Türklerde At Kültürü ve Kımız”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 142, 38-44.

AKTEPE, Kürşat (2003), *Tarihte Türk Okçuluğu*, Sağlık ve Spor Yayınları Dizisi, No:56, Ankara: Nobel Yayıncılık.

ALEKSEYEV, Vassili (1981), “Domaşnaya Loşad Mongolii”. *Arheologičeskiye, Etnografičeskiye i Antropologičeskiye İssledovaniya v Mongolii*. Novosibirsk. Arheologiya Kazahstana, Almatı

ASADOV, F. M (1993), *Arabskiye İstoçniki o Tyurkah v Rannee Sredne-vekovie*, Baku.

BAYRAKTAR, Gökhan (2012), “Türk Kültüründe Atlı Sporlar”, *2nd International Congress Of Sports For All and Sport Tourism*, Kemer/Antalya

BATRAKTAR, Gökhan (2013), “Türk Spor Kültüründe Çevgan”, *2. Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Kongresi*.

BELEK, Kayrat, (2008), *Kırgızlarda At ve At Kültürü*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bişkek.

BERNŞTAM, Aleksandr, Natanoviç (1952), “Aravanskie Naskalnie İzobraceniya i Davanskaya Stolitsa Erşi”. *İstoriko-Arheologičeskie Oçerki Tsentralnogo Tyan-Şanya i Pamiro-Alaya*. No. 26, Moskva Leningrad, 222-223.

BİÇURİN, Nikita (1998), “Sobraniye Svedeniy o Narodah”, *Obitavşih v Sredney Azii v Drevniye Vremena*. I-II, Almatı.

CAFEROĞLU, Ahmet (1953),”Türk Onomastiğinde At Kültü”, *Türkiyat Mecmuası*, c. X, İstanbul, 201- 212.

CAFEROĞLU, Ahmet (1972), “Türklerde Av Kültürü ve Müessesesi”, VII. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara: TTK Yayınları, 170–175

CEYLAN, Alpaslan (2002), “Anadolu’da ki İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası”, *Türkler Ansiklopedisin* 6, 425-429.

CEYLAN, Alpaslan (2005), ”Erzurum ve Çevresindeki Türk Yerleşmeleri”, *Türk Kültürü*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay. 21-51.

CEYLAN, Alpaslan (2015, Güz), “Çıldır Başköy Kaya Resimleri”, *Arda-han Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2, 7-29.

ÇINAR, Ali, Abbas (1993), *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara: Kültür Bakanlığı

ÇORUHLU, Yaşar (1997), “Türk Sanatında Av Sembolizmi”, *Arkeoloji Sanat* V, 76 :13-25.

ÇORUHLU, Yaşar (2006), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kambalçı Yayınevi.

ÇORUHLU, Yaşar (2012), “Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği” *Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih Ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler Volume I* Ankara, 1051-1071.

DOĞAN, Orhan (2006), *Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Lisans Tezi).

DURMUŞ, İlhami (1993), *İskitler (Sakalar)*, Ankara: Kaynak Yayınları

EBERHARD, Wolfram (1996), *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara: TTK Yayınları,

ESİN, Emel (2002), "Türk Sanatında At," *Türkler Ansiklopedisi IV*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 125–143.

Evliya, Çelebi (1999a), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 2*. (R. Dankoff ve S. A. Kahraman, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi bilinmiyor.)

Evliya, Çelebi (1999b), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 3*. (R. Dankoff ve S. A. Kahraman, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi bilinmiyor.)

Evliya, Çelebi (2001), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 4*. (R. Dankoff ve S. A. Kahraman, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi bilinmiyor.)

DİNÇER Ferruh, (2002), “Osmanlı Döneminde Atlı Sporlar”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 616-624

GÖKSU, Erkan, (2008), *Okla Yükselen Millet*, Konya, Kömen Yayınları.

GÖKSU, Erkan, (2008), “Türk Kültüründe Silah”, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

GÖKSU, Erkan, (2010), Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hakimiyet Anlayışındaki Yeri, *Turkish Studies* 5/2, 2010, 986 - 1011.

GÖMEÇ, Sadettin (2014), *Türk Kültürünün Ana Hatları, Uluslararası Sempozyum, Geçmişten Günümüze Bozkır*, Ankara.

GÜLEÇ, Erdoğan (1998), “Türk Cirit Atı”, Ankara, 1998, 16-15.

GÜVEN, Özbay (1998), “Türklerde Pehlivanlık”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ankara, 53.

GRAÇ, A. D. (1980), *Drevniye Koçevniki v Sentre Azii*, Moskva.

İLYAS, AĞA, Hafız Hızır (1987), *Tarih-i Enderûn Letaif- Enderûn*, (Çev. Cahit Kayra), İstanbul: Güneş Yayınları, 36-38.

İNAN, Abdulkadir (1952), “İkinci Pazırık Kurganı”, *Bellekten* XVI/61, 1952.

İNAN, Abdulkadir (1968), “İkinci Pazırık Kurganı” *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: TTK Yayınlar, c.1, 507-509.

KAFESOĞLU, İbrahim (1993), İslam Alemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati Cilt.7, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 239-248.

KAFESOĞLU, İbrahim (1995), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

KAFESOĞLU, İbrahim (2002), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları

KAHRAMAN, Atıf (1989), *Cumhuriyete Kadar Türk Güresi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KAHRAMAN, Atıf (1995), *Osmanlı Devletinde Spor*, Ankara:T.C. Kültür Bakanlığı.

KAMOLİDDİN, Şhamsiddin (2006), “K Voprosu o Razvitii Konevodstva

v Sredney Azii v Sredniye Veka”, *Journal of Turkic Civilization Studies*. II, Bishkek, 119-127.

KARABEY, Turgut (2012), “Evliyâ Çelebî Seyâhatnâmesinde Gûy u Çevgân Oyunu”, *Turkish Studies*, 81- 86.

KLYAŞTORNIY, Sergey, Grigoryeviç (1964), *Drevnetyurkskie Runičeskie Pmyatniki Kak Istočnik Po İstorii Sredney Azii*, İzdatel’stvo: “Nauka”, Moskva.

KLYAŞTORNIY, Sergey, Grigoryeviç (2005), *Stepnie İmperii Evrazii*, St.-Petersburg

LATTIMORE, Owen (1951), “The Steppes of Mongolia and The Characteristics of Steppe Nomadism”, *The Bobbs-Merrill Reprint Series in The Social Sciences*, New York, 58-61.

GUMİLEV Lev, (1999) *Eski Türkler*, Çeviren: Ahsen Batur, İstanbul, 129.

LIGETI, Lajos, (1962), “Attila ve Hunlar”, *Asya Hunları*, İstanbul.

LINDNER, Rudi, Paol (1981), “Nomadism, Horses and Huns”, *Past and Present*, Oxford, 3-19.

MACKERRAS, Colin (2004) “Relations between the Uighurs and Tang China, 744-840”, *Journal of Turkic Civilization Studies* I, Bishkek, 102-104.

MASANOV, Nurbulat (2002), “Koçevaya Tsivilizatsiya Kazahov”: *Osnovi Cizne Deyatelnosti Nomadnogo Obşestva*, Almatı.

NEFYEDKIN, A. K. (1997), “Boevie Kolesnitsı v Drevney Gretsii (XVI - I vv. do n. e.)”, *Avtoreferat*, Sankt-Petersburg, 3-6.

MOKEYEV, A. (2002), “XVI-XVIII. Yüzyıllardaki Tanrı Dağları Kırgızlarının Siyasi Teşkilatındaki Kadim Unsurlar”, *Kırgız Devletçiliği Dergisi*, Özel sayı, 40-42.

NOVOCENOV, V. A. (2014) “Andronovskaya İzobrazitel’naya Traditsiya v Petroglifah Epohi Bronzı Tsentral’noy Azii”, *The Aryans in the Eurasian Steppes: the Bronze and Early Iron Ages in the Steppes of Eurasia and Contiguous Territories: Elena Kuz’mina Memorial Volume*. Barnaul: Altai State University Press, 455-468.

ÖGEL, Bahattin (1985), “Türk Kültür Tarihine Giriş I”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, 1985.

ÖGEL, Bahattin (1988), “İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre” *TTK Yayınları*, Ankara, 63.

ÖNEY, Gönül (1969), “Anadolu Selçuklularında Heykel Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 187-191.

ÖZBEK, Sinan “Benim Atım”, *Türkiye Jokey Kulübü Yayınları*, İstanbul, 2015, 38-111.

ÖZGEL, Özcan (2011), “Veteriner Anatomi Atlası (At)”, *Medipres Yayınları*, Malatya, 2011, 20-204.

ÖZGÜL, Oktay (2015), “Erzurum Bölgesi Kaya Panoları”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5, 169-198.

ÖZGÜL, Oktay (2016), “Erzurum/Şenkaya Petrogliflerindeki At/Geyik Ve Güneş Kursu”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 371-390.

ÖZKAN Haldun, (2000), “Erzincan Ve Çevresinde Orta Asya Türk Mezar Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 31-47.

P’YANKOV, İ. V. (2014), “K Voprosu ob Etničeskoj Situtsii v Stepyah Evrazii”, *The Aryans in the Eurasian Steppes: the Bronze and Early Iron Ages in the Steppes of Eurasia and Contiguous Territories: Elena Kuz’mina Memorial Volume*, Barnaul: Altai State University Press, s. 147-150.

POPESKO, Peter (2010), “Evcil Hayvanların topografik Anatomi Atlası”, *Nobel Tıp Kitabevi*, İstanbul, 25-78.

RAHMANALİYEV, R. (2002), “İmperiya Tyurkov”, *Tyurkskiye Narodi Mirovoy İstorii s X v do n. e. po XX v. n. e. Moskva*.

RUDENKO, Sergei (1970), “Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen”, *Universite of Clifornia Press*, Londra.

SERTKAYA, Osman, Fikri (1995), “Eski Türk Kültüründe At”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul, 26.

SÜMER, Faruk (1983), “Türklerde Atçılık ve Binicilik” *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1983, 1-2.

SÜMER, Faruk (1995), “Eski Türk Atçılığı Hakkında Notlar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 107, Ankara.

SÜMER, Faruk (1995), “Türklerde Atçılık ve Binicilik”, *TDA Vakfı Yayını*, İstanbul, 1995.

TABALDIYEV, Kubatbek (1996), *Kurganı Srednevekovih Koçevih Plemyon Tyan-Şanya*, Bişkek.

TARHAN, Taner (1976), “Eskiçağda Kimmerler Problemi” *VIII. Türk Tarih Kongresi*, c. I Ankara, 355 vd

TEKTAŞ, Sadettin (1946), “Orduda At ve Hıfzısıhane”, *MSB VETERİNER İŞ. D. NEŞRİYAT*, İstanbul, 25-107.

TOKTABAY, Ahmet (2004), *Kult Konya u Kazahov*, Almatı

TURAN, Osman (1941), “On iki Hayvanlı Türk Takvimi”, *Ötüken Neşriyat*, İstanbul.

Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu Atlı Cirit Yönetmeliği.

VAYNŞTEYN, S. İ. (1991), *Mir Koçevnikov Tsentra Azii*, Moskva.

VIYATKIN, K. V. (1968), “Kult Konya u Mongolskih Narodov”, *Sovetskaya Ensiklopediya*, İzd. 6. Moskva.

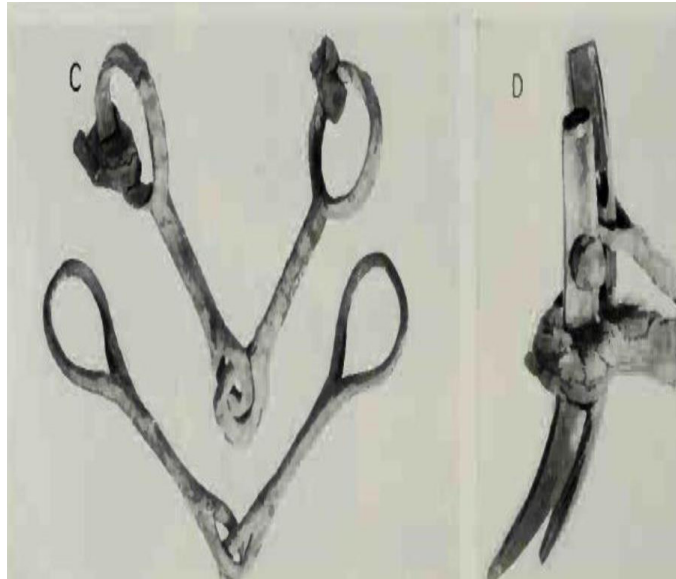
YILDIZ, Doğan (2002), “Çağlar Boyu Türklerde Spor”, *Telebasım*, İstanbul.

ZUYEV, Y. A. (1960), “Tamgi Loşadey iz Vassalnih Knyacestv”, *Novie Materiyalı po Drevney i Srednevekovoy İstorii Kazahstana*, Alma-Ata, 94-95.

EKLER:



Fotoğraf 1: Pazırık Kurganında Bulunmuş At Başı (RUDENKO)



Fotoğraf 2: Pazırık Kurganında Bulunmuş At Gemi (Kantarma) (RUDENKO)



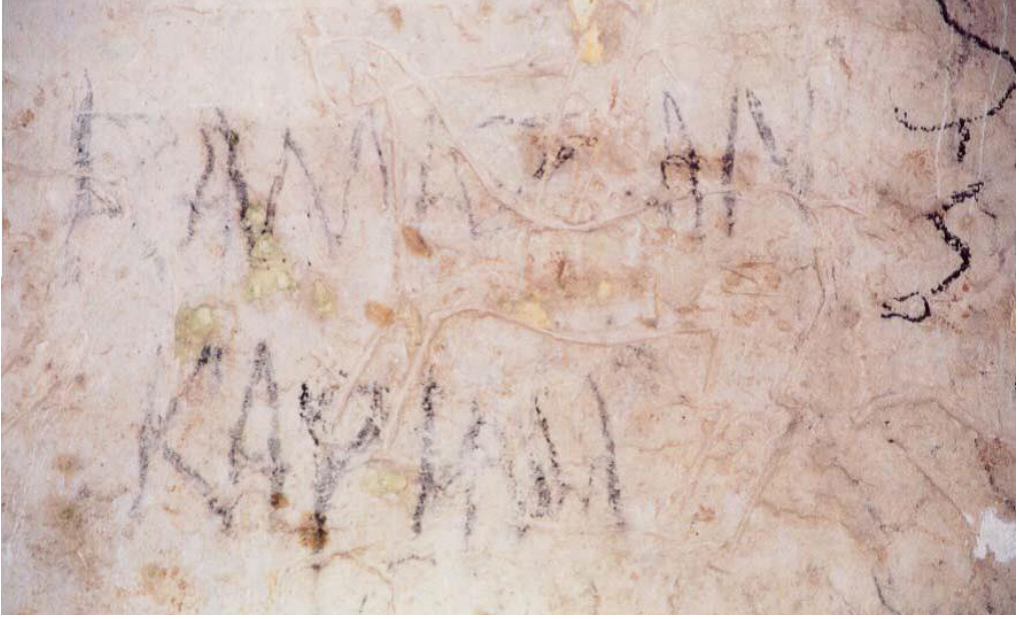
Fotoğraf 3: Pazırık Kurganında Çıkarılan At Arabası

(<http://www.hermitagemuseum.org/>)



Fotoğraf 4: Pazırık Kurganında Bulunan At İskeleti

(<https://turkcetarih.com/pazirik-kurgani-atlari/>)



Fotoğraf 5: Cunni Mağarasında Bulunan At figürü (CEYLAN 2002)



Fotoğraf 6: Cunni Mağarasında Bulunan Atlı Süvari (CEYLAN 2002)



Fotoğraf 7: Şenkaya Tasvirlerindeki Yularlı At Resimleri



Fotoğraf 8: Çıldır Başköy Kaya Panosundan Bir Örnek- At ve Atlı Süvari Resimleri



Fotoğraf 9: Türk Cirit Atı ve Ciritçisi



Fotoğraf 10: Cirit Atma Pozisyonu



Fotoğraf 11: Yakalayıp Bağıslama



Fotoğraf 12: Alaya Cirit Kullanma



Fotoğraf 13: Rakibinin Ciritini Havada Yakalama



Fotoğraf 14: Yakın Mesafeden Cirit Kullanma